

Biserică și Națiune la Românii Ardeleni în a Doua Jumătate a Sec. XIX și la Începutul Secolului XX

Church and Nation in the Transylvanian Romanians in the Second Half of the 18th and Early 20th Centuries

Angelo Aurelian MANEA
„Babeș-Bolyai” University, Cluj-Napoca, Romania

Abstract. *The issue of national identity in Transylvania is commonly overwhelmed irrespective of the historical period traversed in treating different historical, religious, political documents or artistic-literary works. The political life in the 19th century in Transylvania was often intersected by the church's vision, all the more so since the church was a cohesion factor, as well as the affirmation of the Romanian nation, as Romanians did not have other institutions around to which the ethnic group is solidarity. Therefore, the establishment of the Romanian autonomous metropolitans in Transylvania marked the victory in expressing the identity of the nation and country of the Romanians of the lives of this historical region. The movement of emancipation of Transylvanian Romanians, the development of national consciousness will materialize in the events that marked the large union in 1918.*

Keywords: *Church, nation, patriotic feeling, political life, Romanians.*

Biserica românească din Transilvania sfârșitului de secol XIX-scop și modalități de exprimare

Apariția unor biserici naționale autonome în Transilvania, ca de altfel în întreg spațiul din componența Imperiului habsburgic, a fost posibilă datorită unui curent favorabil dezvoltat încă din secolul al XVIII-lea. Biserica a devenit factorul de coeziune, dar și de afirmare a națiunii române în condițiile în care românii nu aveau alte instituții în jurul cărora să-și realizeze solidaritatea grupului etnic. Ca urmare elita ecleziastică și cea laică și-au unit forțele în vederea restaurării sau creării unei mitropolii autonome care să unească toate eparhiile românești aflate sub jurisdicție străină.¹ În scopul realizării acestui obiectiv a fost lansată ideea unificării celor două biserici românești, proiect care la mijlocul secolului al XIX-lea a căzut treptat în desuetitudine, în special odată cu ascensiunea episcopului ortodox al Transilvaniei, Andrei Șaguna, dar și ca urmare a suspendării episcopului Ioan Lemeni².

¹ Nicolae Bocșan, „Națiune și confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul mitropoliei române,” în Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ion Aurel Pop, coord., *Etnie și confesiune în Transilvania în secolele XIII-XIX*, Oradea, Editura Universității din Oradea, Oradea, 1994, p. 110-112.

² *Ibidem*, p.149.

„Church and Nation in the Transylvanian Romanians in the Second Half of the 18th and Early 20th Centuries,” *Astra Salvensis*, IX (2021), no. 18, p. 125-141.

În condițiile în care celelalte postulate ale națiunii române nu s-au putut concretiza după revoluția de la 1848, toate eforturile fruntașilor mișcării naționale s-au concentrat spre obținerea statutului mitropolitan pentru Biserica românească din Transilvania. Dezideratul lor era crearea unei singure mitropolii pentru toți românii din Principat, potrivit dorinței înscrise de altfel în actul programatic al revoluției pașoptiste, în chiar punctul doi. Crearea unei provincii mitropolitane autonome era cu atât mai importantă cu cât în Imperiul habsburgic bisericile și instituțiile religioase se puneau în slujba bisericilor naționale.³ Cu revoluția a fost inaugurată totodată și ultima etapă pe calea restaurării mitropoliei naționale.⁴

La începutul anului 1850 schimbul epistolar între Oradea, Strigoniu și Viena avea să fie decisiv în procesul de formare a provinciei mitropolitane românești și s-a finalizat cu obținerea unei soluții favorabile pentru cauza Bisericii Române Unite din Transilvania.⁵ Astfel, după consultarea factorului politic și a celui ecleziastic, s-a dispus crearea unei comisii care să discute formarea unor noi dieceze. Episcopul de Oradea Vasile Erdely a fost însărcinat în 11 martie 1850 cu conducerea comisiei ai cărei participanți proveneau din toate eparhiile din care se preconiza a se desprinde parohii pentru formarea noilor dieceze.⁶

Comisia validată de Strigoniu și Viena și-a început dezbaterile în 10 iunie 1850 la Oradea, în palatul episcopal.⁷ Discuțiile din cadrul comisiei au scos în evidență importanța Unirii înfăptuite în 1699 pentru națiunea română și s-a proclamat încă o dată loialitatea față de monarhia austriacă. Au fost discutate situațiile diecezelor de Făgăraș și Muncaci, posibilitatea desprinderii unor parohii, analizându-se dimensiunile acestora prin numărul de credincioși greco-catolici.

Rezultatul a trei zile de discuții a fost schițarea unui plan a noii provincii mitropolitane, formată din 4 episcopii. Ca întindere prima episcopie era cea de Făgăraș, alcătuită din 1035 de parohii și 476.539 de suflete, după care urma dieceza de Baia Mare cu 302 parohii și 277.357 de suflete, apoi dieceza de Oradea cu 227 parohii și 142.092 de suflete și dieceza de Lugoj cu 90 de parohii și 42.977 de suflete.⁸

³ *Ibidem*, p.110.

⁴ *Ibidem*, p.143.

⁵ Ioana Mihaela Bonda, *Mitropolia Română Unită în timpul păstoririi lui Alexandru Șterca Șuluțiu (1853-1867)*, Cluj-Napoca, Presa universitară clujeană, 2008, p. 55.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Ioana Mihaela Bonda, *Mitropolia Română Unită în timpul păstoririi lui Alexandru Șterca Șuluțiu (1853-1867)*, p. 58.

Discuțiile din cadrul comisiei au fost legate și de educația și instituțiile prin care aceasta se propaga, stipendiile oficialilor diecezani, dotarea bisericilor catedrale, întreținerea reședințelor episcopale, situația fondurilor și a fundațiilor. Propunerea, lansată în 1848 în programul revoluționar, ca românii să aibă o singură mitropolie la Alba Iulia condusă de un episcop ne-unit în persoana lui Andrei Șaguna, ar fi creat, în opinia episcopului Erdely, grave prejudicii cauzei Sfintei Uniri. În concluzie, episcopul de Oradea a susținut importanța coagulării tuturor forțelor în jurul planului de refacere a mitropoliei române unite de Alba Iulia, și pentru obținerea recunoașterii acesteia de către Sfântul Scaun, prin canonizare solemnă.⁹

Odată cu trimiterea actelor conferinței primatului Scitowski, la 16 iunie 1850, Vasile Erdely a atașat și o documentație despre istoria religioasă a românilor, un scurt istoric al evoluției confesionale a tuturor românilor, pe care le-a realizat cu câteva zile înaintea desfășurării întâlnirii dintre ierarhii români. Potrivit spuselor lui Erdely, organizarea Bisericii Române Unite era necesară în contextul în care ortodocșii din Bucovina, Transilvania și Arad, lansau atacuri împotriva ei. Ofensiva ortodocșilor se folosea de mantia naționalităților pentru a stârni agitații, subminând astfel Sfânta Unire. În asemenea condiții, episcopul de Oradea solicita sprijinul Sfântului Scaun și al împăratului pentru a restaura mitropolia de Alba Iulia, ce fusese creată prin acceptarea unirii.¹⁰

Susținerea demersurilor episcopului de Oradea de către primatele maghiar Scitowski este reprezentată de o circulară adresată clerului român, prin care primatele și-a exprimat sprijinul în fața pericolului reprezentat de ortodocși. Prin numirea românilor *romano-catolici*, circulara a stârnit proteste și va duce la înaintarea unui memoriu Curții de la Viena prin care acuzau ierarhul maghiar de uzurpare a drepturilor Bisericii Române Unite.¹¹

Despre situația Bisericii Române Unite s-a discutat în cadrul Conferinței de la Strigoniu desfășurate între 25-31 august 1850 cu scopul de a evalua concret situația Bisericii Catolice din provinciile imperiului. A fost scos în evidență rolul malefic al episcopului ortodox Andrei Șaguna pentru a determina o grăbire a procedurilor pentru formarea noii provincii mitropolitane românești. Cu ocazia sinodului convocat în vederea alegerii episcopului de Făgăraș, întrunit la 18/30 septembrie 1850, reprezentanții

⁹ *Ibidem*, p. 59.

¹⁰ *Ibidem*, p. 60-61

¹¹ Octavian Bârlea, „Mitropolia Bisericii Române Unite proclamată la 1855 la Blaj,” in *Perspective*, X (1987), no. 37-38, p. 228.

„Church and Nation in the Transylvanian Romanians in the Second Half of the 18th and Early 20th Centuries,” *Astra Salvensis*, IX (2021), no. 18, p. 125-141.

clerului au trimis o adresă împăratului prin care au fost reluate ideile comisiei de la Oradea din iunie 1850: restabilirea mitropoliei și ierarhiei, supunerea acesteia direct Scaunului de la Roma, organizarea sinodului în fiecare an cu participarea atât a clericilor, cât și a laicilor, în conformitate cu canoanele Bisericii Răsăritului, numirea cât mai grabnică a ierarhului și cu ocazia jurământului acestuia, să-l împuternicească cu organizarea sinodului mixt, sprijin materia pentru ridicarea de școli, dar și pentru îmbunătățirea vieții clerului.¹²

O nouă întâlnire pe tema mitropolie române unite a avut loc la Viena în 18 noiembrie 1850 cu participarea arhiepiscopului de Stigioniu, Ioan Scitowski, episcopului de Oradea, Vasile Erdely, a ministrului de interne, Alexander Bach, ministrului cultelor și instrucțiunii, Leo Thun. Discuțiile au adus în prim-plan stabilirea reședinței mitropoliei, Erdely susținând reactivarea vechii mitropolii cu titlul de Alba Iulia. După părerea sa un răspuns pozitiv la solicitarea românilor uniți reprezenta o recunoaștere a loialității și fidelității lor față de Casa de Austria. Primatele Ungariei a dat asigurări celor prezenți că a trimis documentația ierarhilor români către Sfântul Scaun, precum și propriile opinii referitoare la oportunitatea creării provinciei române unite cu condiția menținerii jurisdicției arhiepiscopului de Strigioniu asupra întregii provincii ecleziastice românești. Concluzia finală a fost necesitatea înființării a două noi episcopii cu sediile la Gherla și Lugoj și, evident, reactivarea mitropoliei greco-catolice din Transilvania.

La 12 decembrie 1850 împăratul a decis ca mitropolia unită de Alba Iulia să fie „reactivată” și să fie create două episcopii noi la Gherla și Lugoj. Deoarece primatele Ungariei, Johannes Scitowski, a cerut papei să mențină autoritatea scaunului primațial de la Strigioniu asupra diecezelor greco-catolice românești și dreptul de a primi apelări de la scaunul mitropolitan român, Congregația de Propaganda Fide a cerut documentație suplimentară despre disciplina bisericii unite românești. Documentația a fost realizată de Congregația Afacerilor Ecleziastice Extraordinare, care a respins orice dependență a mitropoliei române de scaunul primațial din Ungaria. Congregația a acordat primatului Ungariei titlul de delegat apostolic pentru credincioșii din provincia românească. Sfântul Scaun a hotărât înființarea mitropoliei de Alba Iulia și a lăsat pe seama viitoarei conferințe episcopale românești să elaboreze proiectul de organizare a acesteia.¹³

¹² Ioana Mihaela Bonda, *Mitropolia Română Unită în timpul păstoririi lui Alexandru Șterca Șuluțiu (1853-1867)*, p. 62.

¹³ Nicolae Bocșan, „Biserică și stat la români,” in *Istoria Transilvaniei, vol. III*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 533.

Tergiversarea adoptării hotărârii de canonizare a noii unități ecleziastice de către Sfântul Scaun este urmarea unei lipse acute de informații despre episcopatele greco-catolice românești, iar o altă cauză o reprezintă solicitarea primatului Ungariei de a-și menține jurisdicția asupra Bisericii Greco-Catolice din Transilvania. De asemenea, în timpul întocmirii documentației s-a observat că lipseau din arhivele Romei chiar și actele unirii Bisericii românești, acestea considerându-se că au rămas la Viena. Pentru elucidarea aspectelor mai puțin cunoscute, Sfântul Scaun s-a adresat Vienei care, prin ministrul cultelor, Leo Thun și arhiepiscopul de Strigoni, Scitowski, a creat o comisie încredințată spre organizare episcopului de Oradea Vasile Erdely. Comisia era formată, la fel ca cea din vara anului 1850, din reprezentanții tuturor diecezelor implicate. Din partea Făgărașului a participat Alexandru Șterca Șuluțiu care, înainte de a porni spre Oradea a cerut informații despre Alba Iulia, orașul propus a deveni centrul noii episcopii, ceea ce dovedește că Șuluțiu spera în reactivarea vechii mitropolii, cu sediul la Alba Iulia. Documentația rezultată în urma discuțiilor demarate cu întârziere la 20 octombrie 1851, a fost transmisă Romei respectându-se toată ierarhia, Strigoni-Viena-Sfântul Scaun. Nunțul vienez Michele Viale Prela și-a exprimat convingerea potrivit căreia crearea arhiepiscopiei ar da o mai mare autoritate și strălucire episcopului de Făgăraș.¹⁴

La sfârșitul anului 1852, secretarul de stat i-a solicitat secretarului Congregației de Propaganda Fide să trimită cât mai urgent documentele deținute Congregației Afacerilor Ecleziastice Extraordinare pentru soluționarea dosarului mitropoliei române unite, astfel încât acesta să poată fi canonizată. O nouă intervenție pentru accelerarea soluționării dosarului mitropoliei a venit și la 30 noiembrie 1853 dinspre episcopul de Oradea, care a trimis o nouă scrisoare nunțului, rugându-l să susțină cauza Bisericii Române Unite în fața Sfântului Scaun.

Pontiful Pius al IX-lea a însărcinat Congregației de Propaganda Fide întocmirea documentației în vederea pregătirii decretului de înființare a mitropoliei greco-catolice românești care, după centralizarea referințelor, notelor, relatărilor provenite de la Viena, Strigoni, Oradea, Blaj, precum și cele existente în arhivele romane, au fost înaintate Congregației Afacerilor Ecleziastice Extraordinare pentru realizarea unui raport.

Cea mai importantă parte a raportului a constituit-o imaginea Bisericii Române Unite desprinsă din notele date de arhiepiscopia

¹⁴ Ioana Mihaela Bonda, *Mitropolia Română Unită în timpul păstoririi lui Alexandru Șterca Șuluțiu (1853-1867)*, p. 72.

„Church and Nation in the Transylvanian Romanians in the Second Half of the 18th and Early 20th Centuries,” *Astra Salvensis*, IX (2021), no. 18, p. 125-141.

Strigoniului. Aici se opina de către Scitowki că românii incitați de Andrei Șaguna ar fi ucis sute de preoți uniți și au distrus sute de biserici greco-catolice în timpul revoluției de la 1848, împăratul fiind îndreptățit să ceară, prin reprezentantul său la Roma, crearea unei noi provincii ecleziastice de rit grec, prin restaurarea arhiepiscopatului de Alba Iulia și crearea a două noi episcopii la Gherla și la Lugoj, obligându-se să la doteze corespunzător. În raport era de asemenea subliniat punctul de vedere al primatului Ungariei, care sprijinea crearea provinciei românești cu menținerea influenței sale asupra acesteia.¹⁵

Raportul se încheia cu reluarea sub forma unor întrebări a aspectelor dezbătute, problemele semnalate de către membrii Congregației de Propaganda Fide fiind în număr de 14. Ultima chestiune propusă spre dezbateră viza posibilele prevederi ce puteau fi adoptate pentru toate Bisericile Unite din Imperiul austriac în vederea conservării Sfintei Uniri.

O comisie specială formată din 5 cardinali și doi monseniori, întrunită la 15 martie 1853, a fost chemată să se pronunțe asupra dubiilor formulate în raportul Congregației Afacerilor Extraordinare. Dacă pe diverse probleme ale bisericilor greco-catolice din imperiu voturile au fost diferite, pentru înființarea mitropoliei de Alba Iulia toți participanții au subscris, propunându-se sprijinirea românilor de către guvern. Modul de alegere al mitropolitului și episcopilor din provincia mitropolitană din Transilvania era cea veche, adică prezentarea a trei candidați împăratului. Între altele, cardinalii au decis ca pentru întărirea și conservarea Sfintei Uniri, să se impună măsuri valabile pentru toți uniții din imperiu, precum trimiterea la fiecare 4 ani a unor relatări din fiecare dieceză Congregației de Propaganda Fide.¹⁶ Rezultatul întrunirii comisiei nesoluționând problemele legate de crearea provinciei mitropolitane românești, secretarul de stat Antonelli a trimis dosarul mitropoliei nunțului Michele Viali Prela. Prela a întreprins noi cercetări și a trimis o nouă relatare la 25 septembrie 1853 pronunțându-se pentru înființarea mitropoliei, iar organizarea ei să fie dezbătută într-un sinod de către ierarhii noii provincii.

O ultimă solicitare de informații referitoare la disciplina orientală și la modul de organizare a unei provincii mitropolitane catolice de rit bizantin, a fost făcută de către prelații romani profesorului slav Matthaecus Topalovic.¹⁷ Profesorul a subliniat importanța menținerii ritului și disciplinei

¹⁵ *Ibidem*, p. 75.

¹⁶ *Ibidem*, p. 82.

¹⁷ Matthaecus Topalovic era profesor de drept canonic la seminarul episcopal al diecezei Bosnensis et Syrmensis, ASV, AA:EE:SS; *Carte d'Autria, vol. 6, pos.1, disp.20, ff.1.*

bizantine în noua provincie, a căror formă de manifestare era și modul de alegere al mitropolitului și a episcopilor sufragani.

Având în vedere informațiile primite și considerându-le suficiente, papa Pius al IX-lea, prin bula *Ecclesiam Christi ex omni lingua*, din 26 noiembrie 1853, a înființat arhiepiscopia și mitropolia de Alba Iulia și Făgăraș cu trei episcopii sufragane, la Oradea, Lugoj. În consistoriul din 16 noiembrie 1854 papa a anunțat numele lui Alexandru Șterca Șuluțiu ca arhiepiscop și mitropolit. Înființarea noii provincii greco-catolice române s-a datorat conjuncturii politice create prin izbucnirea crizei orientale din 1853, urmată de ocupația principatelor române de armatele rusești și de propaganda ortodoxă ce s-a făcut cu această ocazie, ceea ce a crescut valoarea și importanța mitropoliei greco-catolice în zona de întâlnire a catolicismului cu ortodoxia răsăriteană.¹⁸

Îndelungatele demersuri ale prelaților români uniți au avut succes și reprezintă o realizare importantă pentru întreaga națiune, concretizându-se în obținerea statutului de mitropolie, dar și în obținerea independenței față de arhiepiscopia maghiară.

Dacă demersurile făcute pentru înființarea mitropoliei greco-catolice au fost reprezentate de numeroase acțiuni și activități diplomatice, politice sau administrative, în cazul bisericii ortodoxe, care își dorea la fel de mult înființarea unei mitropolii, lucrurile au evoluat puțin diferit, dar în aceeași manieră a întrunirilor înalților prelați și a nenumăratelor apeluri către forurile decizionale ale imperiului.

Mitropolia ortodoxă a înregistrat un parcurs strâns legat de biserica sârbească care prin opoziția patriarhului a întârziat să apară ca instituție autonomă românească. Dorința de subordonare a viitoarei mitropolii ortodoxe transilvănene față de patriarhia sârbă și dorința acesteia de a înființa o mitropolie pentru Bucovina, cu sinod la Viena, s-au transformat într-un eșec al episcopului Șaguna în realizarea unei mitropolii ortodoxe autonome. La acestea se adaugă și obstacolele ridicate de ministrul cultelor Leo Thun și de cercurile politice din Transilvania.

Liberalizarea regimului politic din Imperiul Austriac a favorizat înființarea mitropoliei ortodoxe din Transilvania cercurile aulice reconsiderându-și atitudinea față de români. Și cercurile politice maghiare au susținut înființarea mitropoliei ortodoxe după încorporarea Voivodinei

¹⁸ Nicolae Bocșan, *Biserica și stat la români*, p.533-534.

„Church and Nation in the Transylvanian Romanians in the Second Half of the 18th and Early 20th Centuries,” *Astra Salvensis*, IX (2021), no. 18, p. 125-141.

Sârbești și a Banatului Timișan în Regatul Ungariei, în 1860, cu scopul de a contracara opoziția sârbilor din Ungaria.¹⁹

La conferința româno-sârbească de la Viena, din 1860, patriarhul Josif Rajacic a propus consolidarea ortodoxiei din Austria printr-o mai puternică centralizare a bisericii sub autoritatea sa. În replică la această poziție, la 21 august 1860, deputații români din Senatul imperial - Șaguna, Andrei Mocioni și baronul bucovinean – au cerut împăratului să aprobe înființarea unei mitropolii ortodoxe românești. De asemenea, sinodul episcopiei ortodoxe din Sibiu a cerut, în 26 octombrie 1860, înființarea mitropoliei române printr-un decret imperial.²⁰ La solicitările menționate împăratul a cerut ca interesele românilor ortodocși să fie respectate, făcând posibilă înființarea mitropoliei ortodoxe. Ministrul cultelor Leo Thun a cerut episcopului Andrei Șaguna să înceapă demersurile pentru înființarea mitropoliei.

Prima reacție a ierarhilor ortodocși a fost refuzul de a participa la congresul bisericesc din 1862, convocat pentru ocuparea scaunului patriarhal, vacant în urma morții lui Josif Rajacic. Astfel românii din diecezele Arad, Timișoara și Vârșeț au refuzat să trimită deputați. După această primă reacție urmează, în 15 martie 1862, cererea către împărat, din partea unei delegații reprezentative pentru toți românii ortodocși, de convocare a unui congres bisericesc, înființarea mitropoliei românești și separația de biserica sârbească. Răspunsul s-a lăsat așteptat până în 1863, când Viena s-a hotărât să-i sprijine pe români în detrimentul sârbilor, ungarilor și slovacilor. Rescriptul imperial din 25 iunie 1863 a deschis drumul înființării mitropoliei ortodoxe românești, împăratul solicitând autorităților să facă propuneri în acest sens. Episcopul Andrei Șaguna a propus și susținut crearea unei singure mitropolii pentru toți românii din imperiu cu cinci episcopii sufragane la Sibiu, Arad, Caransebeș, Timișoara și Cluj.

Un alt pas spre înființarea mitropoliei îl reprezintă legislația Dietei transilvane din 1863-1864 în care se recunosc bisericile românești ca recepte și autonome și egale cu celelalte religii recepte din Transilvania, fără diferențe de naționalitate.

Sinodul episcopal din Sibiu, întrunit în 22 martie 1864, a înaintat împăratului un memoriu în care a susținut proiectul episcopului Șaguna de organizare a noii provincii ortodoxe. La congresul bisericesc de la

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

Karlowitz, aprobat de împărat pentru alegerea patriarhului sârb, delegații români au făcut o declarație de abținere de la alegeri și au proclamat separația bisericii românești de cea sârbească. Prin scrisoarea din 13 august 1864, adresată noului patriarh Samuil Masirevic, împăratul a recomandat sinodului episcopal să decidă în chestiunea separației celor două biserici și a înființării mitropoliei românești.²¹

Sinodul din 26 august 1864 a aprobat înființarea unei mitropolii pentru românii ortodocși din Austria, separația lor de biserica sârbească, păstrându-se o legătură de coordonare printr-un sinod general româno-sârbesc. Patriarhul a dispensat episcopia Aradului de legătura ierarhică cu biserica sârbească și i-a acordat dreptul de a se subordona viitoarei mitropolii românești.

La 24 decembrie 1864, prin scrisoarea autografă, împăratul Francisc Iosif I a aprobat înființarea „mitropoliei românilor greco-orientali din Transilvania și Ungaria”, scoasă de sub jurisdicția de la Karlowitz, numirea lui Andrei Șaguna ca mitropolit și crearea unei noi episcopii ortodoxe, la Caransebeș.²²

Înființarea mitropoliilor românești din Transilvania după principiul naționalității a constituit un pas spre construirea identității naționale, dar la momentul înființării lor au creat probleme de natură practică în raport cu provinciile bisericești din care s-au desprins. Autonomia bisericilor românești din Transilvania reprezintă și o recunoaștere a drepturilor și libertăților românilor, considerați, în sfârșit, egali, cel puțin din punct de vedere religios, cu ceilalți locuitori ai imperiului. În același timp, se poate vorbi de manifestarea unui sentiment patriotic puternic, real al românilor transilvăneni, sentiment ce a condus la formarea conștiinței naționale.

Viața politică a românilor din Transilvania la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX

Evoluția vieții religioase în Imperiul austriac și în Transilvania este dublată de o evoluție a vieții politice cu însemnate repercursiuni asupra societății românești, dar și a celorlalte naționalități din imperiu. Evenimentul politic și administrativ din anul 1867, înființarea Austro-Ungariei, prin încoronarea împăratului ca rege al Ungariei, în ziua de 8 iunie

²¹ Nicolae Bocșan, Ion Lumperdean și Ion Aurel Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII-XIX)*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 1994, p. 172.

²² Nicolae Bocșan, „Biserică și stat la români,” p. 536.

„Church and Nation in the Transylvanian Romanians in the Second Half of the 18th and Early 20th Centuries,” *Astra Salvensis*, IX (2021), no. 18, p. 125-141.

1867, a dus la restaurarea Ungariei Mari (cu peste 13 milioane de locuitori, dintre care aproape șapte milioane nemaghiari).²³

Reacția românilor față de dualism nu a întârziat să apară, să se materializeze în formula consacrată în timpul revoluției de la 1848-1849, cea a adunărilor naționale reprezentative. La 3-15 mai 1868, mai multe mii de români au aniversat la Blaj 20 de ani de la Marea Adunare Națională din 3/15-5/17 mai 1848. Cu acest prilej s-a adoptat și un document politic intitulat Pronunciament, în care se solicita restaurarea autonomiei politice și administrative a Transilvaniei, aplicarea legilor votate de Dieta de la Sibiu în 1863-1864 și convocarea unui nou for legislative provincial, pe baze democratice.²⁴

În contextul dualismului austro-ungar, Transilvania a avut parte de consecințe nefaste, cunoscând o intensă politică de maghiarizare, fundamentată pe noile legi privind naționalitățile, presa, învățământul, alegerile.

Pronunciamentul de la Blaj, așa cum este cunoscut în istorie acest act de protest în masă, a fost publicat în ziarele românești din Transilvania: „Telegraful Român”, „Gazeta Transilvaniei”, „Federațiunea”, iar un exemplar a fost înaintat guvernului. Autorii protestului, Ioan Rațiu și George Bariț, arată că „inteligența română, adunată spre a serba aniversarea zilei de 3 mai” s-a adunat pentru a discuta asupra situației politice prezente, în care a fost aruncată fără voia sa, și împreună au alcătuit acest pronunciament. Documentul reafirmă că *românii reprezintă majoritatea locuitorilor Transilvaniei și că aceștia rămân neclintiți pe lângă principiile din 3/15 mai 1848*. Ei se pronunță pentru autonomia Transilvaniei pe baza diplomei leopoldine, pentru repunerea în vigoare a legilor adoptate de Dieta de la Sibiu în 1863 (legea privind egalitatea politică și confesională a națiunii române și legea prin care limba română devenea oficială în Transilvania, alături de limba maghiară și germană), pentru redeschiderea Dietei transilvane pe baza unei adevărate reprezentări populare, căci Dieta de la Pesta nu poate fi îndreptățită a face legi valide pentru Transilvania.

Pronunciamentul s-a pronunțat pentru autonomia Transilvaniei și pentru repunerea în vigoare a legilor adoptate de Dieta de la Sibiu în 1863, anume legea privind egalitatea politică și confesională a națiunii române, precum și legea prin care limba română a fost declarată limbă oficială în

²³ Liviu Maior, „Dualismul austro-ungar,” în *Istoria Transilvaniei, vol. III*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p.422

²⁴ Ioan Bolovan, „Naționalitățile și dualismul,” în *Istoria Transilvaniei, vol. III*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 437.

Marele Principat al Transilvaniei, alături de limba maghiară și germană. Pronunciamentul a solicitat redeschiderea Dietei Transilvaniei.

Autorii Pronunciamentului au arătat că nu recunosc unirea Transilvaniei cu Ungaria, iar în consecință nu recunosc nici dreptul Parlamentului de la Budapesta de a adopta legi pentru Transilvania. Documentul a reafirmat boicotul vieții politice a țării, precum și refuzul recunoașterii instituțiilor maghiare.

Pronunciamentul a fost publicat în ziarele de limba română din Transilvania, în România și în țările vestice. Drept răspuns, Ministrul Justiției din Ungaria a inițiat proceduri publice împotriva semnatarilor (Basiliu Rațiu, președintele capitolului mitropolitan, profesorul Ioan Micu Moldovan etc.). În zilele ce au urmat, ziarele au publicat numeroase declarații de solidaritate cu poziția exprimată în Pronunciamentul de la Blaj. Autoritățile maghiare au trecut la măsuri represive, declanșând o aprigă campanie de persecuții. Iacob Mureșanu a fost destituit din funcția de director și profesor al gimnaziului din Brașov, sub motiv că a fost pus în urmărire penală pentru crimă de tulburare a ordinii publice, deoarece publicase Pronunciamentul în „Gazeta Transilvaniei”. Acuzați de crimă contra liniștii publice, principalii autori ai documentului urmau să fie judecați de tribunalul din Târgu Mureș.

În Dieta de la Pesta, patru deputați români au interpelat guvernul, în legătură cu măsurile polițienești și judiciare ordonate împotriva intelectualilor considerați principalii semnatori ai Pronunciamentului. În România numeroase gazete, precum „Românul”, „Trompeta Carpaților”, au publicat articole de solidarizare cu românii din Transilvania. Numeroși intelectuali, precum Carol Davila, B. P. Hașdeu, au mers în Transilvania în iunie 1867, cu ocazia încoronării lui Franz Josef ca rege al Ungariei, pentru a protesta împotriva dualismului. Ca urmare a frământărilor politice, o ordonanță regală a suspendat procesul intentat semnatarilor Pronunciamentului de la Blaj.

Formarea partidelor politice a fost un fenomen general european în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. La începutul anului 1869, în 26 ianuarie/ 7 februarie, s-a desfășurat la Timișoara Conferința Națională a românilor din Banat, unde Alexandru Mocioni a susținut o organizare politică modernă de tip partidist, punându-se bazele Partidului Național al Românilor din Banat și Ungaria.²⁵ În 7 martie 1869, Conferința Națională a românilor ardeleni, convocată la Miercurea, lângă Sibiu, de către Ioan Rațiu, Visarion Roman și Ilie Măcelariu, a hotărât înființându-se Partidul Național al Românilor din Transilvania.

²⁵ *Ibidem.*

„Church and Nation in the Transylvanian Romanians in the Second Half of the 18th and Early 20th Centuries,” *Astra Salvensis*, IX (2021), no. 18, p. 125-141.

Politica de maghiarizare intensificată după 1875, odată cu numirea lui Kalman Tisza ca prim-ministru al Ungariei, precum și ecoul obținerii independenței de către românii de dincolo de Carpați, au condus la acțiuni de reorganizare a vieții politice românești din Transilvania. Astfel, după consultări și corespondențe între lideri politici de peste munți și pregătiri prealabile, între 12 și 14 mai 1881 s-a desfășurat la Sibiu Conferința Națională a cercurilor electorale ale românilor din Transilvania și Banat, având loc cu această ocazie și fuziunea cele două partide întemeiate în 1869, respectiv Partidul Național al Românilor din Banat și Ungaria și Partidul Național al Românilor din Transilvania. Prin programul său, PNR revendica în primul rând autonomia Transilvaniei, introducerea limbii române în administrație și justiție, numirea de funcționari români proporțional cu ponderea românilor în ansamblul populației, respectarea autonomiei bisericilor românești, revizuirea Legii naționalităților din 1868, pentru garantarea menținerii individualității naționale a etniilor din statul ungar multiethnic.²⁶

Petiționarismul românesc a reprezentat, pentru multă vreme, calea folosită de către conducătorii români din Transilvania de a face cunoscute instituțiilor statului dezideratele lor politice, sociale și culturale. Petiționarismul a debutat simultan cu lupta națională, exprimând cu fidelitate stadiul evoluției sale.²⁷ Memorandumul românilor din Transilvania și Ungaria a fost semnat la Sibiu în 25 martie 1892, tipărit sub formă de broșură în mai multe limbi: română, franceză, italiană, germană și maghiară. La finalizarea documentului a contribuit, într-o mare măsură, și acțiunea studenților universitari români prin Memoriul elaborat în București în 1891, urmat de răspunsul studenților unguri, cărui îi vor răspunde prin faimoasa „Replică” întocmită de Aurel C. Popovici, student la Gratz, în numele studenților români din universitățile din monarhie.²⁸

Conferința națională a Partidului Național Român desfășurată la Sibiu în zilele de 20-22 ianuarie 1892, a dezbătut activitatea partidului și poziția pe care trebuie să o adopte partidul ca răspuns la măsurile luate de guvernul de la Budapesta în privința dreptului la manifestare națională a

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Liviu Maior, *Petiționarismul românesc*, în Memorandumul 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească, Editura „Progresul Românesc”, București, 1994

²⁸ Iuliu-Marius Morariu, *Situația românilor din Transilvania în perioada 1894-1918*, Editura Semănătorul Online, Tismana, 2011, p. 10; Toader Nicoară, „Acțiunea și procesul memorandumului. Ecouri interne și internaționale,” în *Memorandumul 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească*, București, Editura „Progresul Românesc”, 1994, p. 59.

românilor, în domeniul învățământului, bisericii și, în general, a politicii de maghiarizare a instituțiilor menționate. Ca urmare directă a hotărârii Conferinței Naționale, Comitetul Central al PNR s-a întrunit la Sibiu în 25-26 martie 1892 pentru a stabili textul final al Memorandului și înaintarea acestuia de către membrii Comitatului și o delegație impunătoare de 300 de români Curții de la Viena. Delegați aromânilor a fost primită cu deosebit entuziasm de românii aflați la studiu în Viena și de membrii societății studentești „România Jună”.

Curcurele politice maghiar, primul ministru ungar Iuliu Arpad, printr-un memoriu trimis împăratului la 23 mai 1892, cu cinci zile înainte de data propusă de români pentru a prezenta împăratului Memorandul, au contribuit substanțial la refuzul de a fi primită delegația românilor. În atare condiții conducerea delegației românilor, în special dr. Ion Rațiu, va trimite la 1 iunie 1892, baronului Adolf Braun, o petiție împreună cu Memorandul, cu rugămintea să fie prezentat împăratului. După o perioadă de timp în care Memorandul trece prin birourile unor miniștri, a primului ministru ungar, a prefectului de Turda și a celui de Sibiu, importantul document pentru români ajunge la 25 iulie 1892 la cel care a fost un membru marcant al delegației românilor dr. Ion Rațiu.

Gestul românilor de a cere drepturi și libertăți cetățenești, egalitate cu celelalte naționalități din imperiu, nu va rămâne nepedepsit. Deputați maghiari vor cere în Parlament pedepsirea autorilor Memorandului. Schimbările politice la vârful guvernelor maghiar și austriac au condus la primul act juridic materializat în denunțul penal al Parchetului General din Cluj, denunț semnat de procurorul Iezenki Sandor, la data de 21 septembrie 1892. Procesul intentat inițial lui Eugen Brote va fi extins prin denunțarea tuturor membrilor Comitetului Partidului Național Român. În contrapondere, în zilele de 23-24 iulie 1893, la Sibiu, este convocată Conferința Națională Extraordinară a PNR pentru a hotărî conduita partidului față de procesul intentat fruntașilor politice.²⁹

Conferința de la Sibiu prin succesul de care s-a bucurat a neliniștit guvernul de la Budapesta, dr. Ion Rațiu fiind invitat pentru o discuție cu înalții demnitari. Primul ministru ungar Wekerle Sandor cere renunțarea la a pretinde autonomia Transilvaniei și la mișcarea națională în schimbul suspendării procesului și adoptării unei legi electorale favorabile românilor. Răspunsul lui Ion Rațiu și presiunea a numeroși parlamentari unguri, a

²⁹ *Ibidem*, p. 67.

„Church and Nation in the Transylvanian Romanians in the Second Half of the 18th and Early 20th Centuries,” *Astra Salvensis*, IX (2021), no. 18, p. 125-141.

determinat guvernul de la Budapesta să înăsprească măsurile împotriva românilor.

Procesul memorandiștilor a început la Cluj în data de 7 mai 1894 pentru 20 de inculpați care au beneficiat de cei mai buni apărători din rândul avocaților, publiciștilor, oamenilor de cultură și chiar din rândul altor naționalități: sârbi și slovaci. În ciuda apărării excelente și a atmosferei de solidaritate internă și internațională, tribunalul a dat verdictul de condamnare. Recursul a pus în libertate condamnații până la pronunțarea Curții Regale. Întemnițați la 27 iulie 1894, detenția memorandiștilor se va încheia la 15 septembrie 1895, printr-o grațiere colectivă semnată de împărat.³⁰ Se pare că rolul în acordarea grațierii l-a avut regele Carol I al României care în august 1895 s-a întâlnit cu împăratul Franz Iosif.

Se poate constata că impactul mișcării memorandiste și al procesului va avea consecințe deosebite pentru mișcarea națională. Prin largă participare la acțiunile de propagandă a tinerilor, intelectualilor, a fost impulsionată și pătura de jos a societății românești, țărani, care constituiau marea masă a populației din Transilvania și Ungaria. Se va înrădăcina sentimentul național și se va crea o punte între popor și reprezentanții luptei pentru emancipare națională. De asemenea, participarea în masă la evenimentele desfășurate de la depunerea Memorandului până la finalizarea procesului, demonstrează autorităților maghiare, dar și clasei politice din imperiu, că demersul românilor era o sinteză a programului național și avea susținerea națiunii române.

Mișcarea memorandistă a contribuit la intensificarea colaborării dintre naționalitățile oprimate din Ungaria, colaborare care s-a concretizat în organizarea Congresului Naționalităților de la Budapesta, în 10 august 1895, cu participarea a 700 de delegați români, slovaci și sârbi, care au adoptat un program în 22 de puncte, solicitând recunoașterea autonomiilor naționale, desființarea sistemului dualist, democratizarea regimului politic, și au ales un Comitet Executiv, din care făceau parte și patru români: Ion Rațiu, Iuliu Coroianu, Vasile Lucaciu și Vasile Mangra.³¹

La începutul secolului XX, urmare a mișcării memorandiste și a apariției unei noi generații de oameni politici, se poate vorbi de o mișcare de emancipare națională. Se remarcă faptul că orientarea spre România poate fi în beneficiul maselor și în consecință a națiunii române. Strategia Partidului

³⁰ *Ibidem*, p. 73.

³¹ Ioan Bolovan, *Naționalitățile și dualismul, în Istoria Transilvaniei, vol. III*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p.440.

Național Român se schimbă tocmai ca urmare a progreselor obținute de românii din Transilvania la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Tactica activistă și lupta parlamentară trebuiau relansate, țărănimea înstărită și clasa de mijloc fiind pregătite și capabile să susțină un asemenea demers. Neoactivismul s-a manifestat la Arad unde un grup de politicieni s-au mobilizat în jurul ziarului *Tribuna poporului* care, după 1904 a preluat numele celei din Sibiu, *Tribuna*, iar din 1912 a fuzionat cu *Românul* al PNR. Un alt grup a apărut la Orăștie.

Trecerea la activism a mai multor naționalități din Ungaria a determinat conducerea Partidului Național Român să organizeze la Sibiu, la 23 ianuarie 1905, Conferința partidului la care a fost ales un nou Comitet executiv și a decii, printr-un nou program, trecerea la activism. Programul din 1905 avea ca obiective garantarea dezvoltării națiunii române prin introducerea limbii române în administrație, justiție și armată, vot universal, drepturi și libertăți cetățenești, o nouă legislație socială și economică, susținerea țărănimii, ceea ce a dus la o dinamizare a activității politice și o relansare a celorlalte instituții.

După 1905 au fost aleși în Parlamentul de la Budapesta câțiva parlamentari români care, împreună cu parlamentari sârbi și slovaci, au format un club al naționalităților, luând poziție împotriva legilor care limitau manifestările naționalităților aflate sub dominația guvernului maghiar. Pe fondul deteriorării relațiilor dintre Budapesta și Viena, un grup de politicieni români în frunte cu Alexandru Vaida-Voevod, au lansat ideea unui stat federal constituit pe baze naționale.³² Ideea preluată de bănățeanul Aurel C. Popovivi într-o lucrare, nu s-a materializat.

În 1910 și apoi în 1913-1914 s-au purtat tratative între reprezentanții PNR și guvernul de la Budapesta fără a se ajunge la un acord. Guvernul maghiar a susținut ideea statului național indivizibil, în timp ce Partidul Național Român a propus formula autodeterminării naționale, în ideea desprinderii, în viitor, a Transilvaniei de Ungaria. Semnalele date de românii de dincolo de Carpați celor din Transilvania, sprijinul guvernului de la București au întărit convingerea elitei românești din Transilvania că doar unirea cu România va putea salva individualitatea națiunii române din Ungaria.³³

³² *Ibidem*, p.443.

³³ *Ibidem*. Cf. Iuliu-Marius Morariu, „Imaginea primului război mondial reflectată în paginile revistei „Cultura creștină”, în Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (coord.), *Imaginea în istorie. Tipologii în societatea de ieri și de azi – lucrările Conferinței naționale, Cluj-Napoca, 19-20 aprilie 2013*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2014, p. 445.

„Church and Nation in the Transylvanian Romanians in the Second Half of the 18th and Early 20th Centuries,” *Astra Salvensis*, IX (2021), no. 18, p. 125-141.

Ideea unei singure națiuni române apare tot mai des în discuțiile dintre politicieni, intelectuali și chiar marea masă a populației, atât de dincoace cât și de dincolo de Carpați. Dacă românii transilvăneni aveau conștiința apartenenței la imperiul austriac (austro-ungar), datorat modului în care s-au impus autoritățile statului multinațional, românii din regat aspirau la o unire firească cu frații lor de aceeași naționalitate. Victoriile obținute de fruntașii mișcării de emancipare, la nivel de conștiință națională, vor fi dublate de o schimbare profundă a manifestării loialismului față de împărat odată cu moartea lui Franz Iosif în 1916. Un nou împărat, întronat în condiții de război, în timp ce România era angajată în luptă împotriva imperiului, nu reprezenta pentru românii din Transilvania împlinirea visului de autonomie, egalitate în drepturi cu națiunea maghiară ș.a. Ca atare înlocuirea loialității dinastice cu cea națională, dorința de unire cu patria mamă, idealul național și conștiința apartenenței la un singur popor vorbitor de aceeași limbă, va duce, într-un interval de timp relativ scurt, la unirea tuturor românilor într-un stat național unitar, independent, cu mari posibilități de afirmare în plan economic, politic, cultural. Marea Unire desăvârșită în 1918 a demonstrat eforturile românilor nu au fost zadarnice, că națiunea română poate să-și poarte de grijă și este capabilă să-și croiască propriul drum printre națiunile Europei și ale lumii.

Concluzii

Valorile naționale se subsumă celor universale atunci când vorbim de dreptate, adevăr, umanism, iubire și respect reciproc,³⁴

A face vorbire despre actul istoric fără dublarea trăirilor afective în relație cu acesta pentru fiecare român transilvănean este aproape imposibil. Prin urmare, cunoașterea și înțelegerea istoriei este o condiție necesară și indispensabilă menținerii statului de drept în limitele unei vieți democratice autentice, benefice și prospere pentru fiecare cetățean, căci parafrazând un dicton popular putem spune cum că *cine nu își cunoaște istoria este sortit pieirii*. În actualul context social, istoric și geografic se fac eforturi în identificarea de soluții pentru o educație consonantă cu valorile universal valabile (adevăr, dragoste, libertate, fericire, democrație, pace, dreptate, loialitate, responsabilitate) cu atât mai mult cu cât aceste valori umane, etico- morale,

³⁴ Adriana Denisa Manea, „Educational Values within the Scope of the Technological Revolution”, in *Astra Salvensis*, VII (2019), no. 14, p. 31-37.

etice și culturale susțin formarea de valori profesionale ale individului ce conduc la o instruire de calitate și dezvoltarea științifică.³⁵

³⁵ Adriana Denisa Manea, "Features of Educational Activities in the Contemporary Society", in *Astra Salvensis*, VI (2018), no. 12, p. 245-253.

„Church and Nation in the Transylvanian Romanians in the Second Half of the 18th and Early 20th Centuries,” *Astra Salvensis*, IX (2021), no. 18, p. 125-141.